شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت ئاتالغۇلارغا ئىزاھ

ساكلار

ساكلار (سەكلار، ساقلار) بۇنىڭدىن 2 500 يىل ئىلگىرى پامىر، تىيانـ شان بويلىرى ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسىم رايونلىرىدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان. باشقا كۆچمەن چارۋىچى خەلقلەرگە ئوخشاش سۇ- ئوتلاق بويلاپ كۆچۈپ يۈرگەن ھەمدە مەدەن تاۋلاشنى، تۆمۈرقوراللارنى ياساشنى بىلگەن. مىلادىدىن بۇرۇنقى III ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا سىنىپىي جەمئىيەتكە قەدەم قويۇپ، دۆلەت ھاكىمىيىتىنى بەرپا قىلغان، ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانى «ساك پادىشاھى» دەپ ئاتالغان.

ساكلار ئۇچلۇق قالپاق كىيىشنى، مېتالدىن ياسالغان زىننەت بۇيۇملىرىـ نى تاقاشنى ياخشى كۆرگەن .

قەدىمكى ساكلار غەربىي رايونغا كىرگەندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ تارىخىدا مۇھىم رول ئوينىغان.

ئۇيسۇنلار

ئۇيسۇنلار — ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدا ياشىغان قەدىمكى خەلق. ئۇلار دەسلەپتە ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ دۇنخۇاڭ، چىلەنشەن تېغى بويلىرىدا ياشىـ غان بولۇپ، دائىم دېگۈدەك قوشنىسى ياۋچىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرىغان. كېيىنچە ھۇنلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن .

ياۋچىلار غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، ئۇيسۇنلار تەدرىجىي قۇدرەت تېپىپ ياۋچىلارغا ھۇجۇم قوزغاپ، بۈگۈنكى ئىلى دەرياسى بويلىرى ۋە ئىسسىق كۆل ئەتراپىدىكى رايونلارنى ئىگىلەپ دۆلەت قۇرغان. ئۇلار داۋاملىق كۆچمەن چارۋىچىلىقنى ئاساس، ئوۋچىلىقنى قوشۇمچە قىلىپ ياشىغان.

جاڭ چيەن غەربىي رايونغا ئەلچىلىككە كەلگەندىن كېيىن، خەن سۇلالىسى ئوردىسى ئىلگىرى- كېيىن بولۇپ شى جۈن مەلىكە بىلەن جېيې يۈي (غەمخالاس) مەلىكىنى ئۇيسۇن خانىغا ياتلىق قىلىپ، ئۇيسۇنلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن. جەنۇبىي- شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە، ئۇيسۇنلار جۇجانلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچـ

راپ كۆكئارت (پامىر) قا كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي تەرەققىيات داۋامىدا، ئۇيسۇنلار قوشنا قوۋملارغا قوشۇلۇپ كەتكەن. ھازىر قازاقلار ئارىسىدا ئۇيسۇن قەبىلىسى بار.

ياپپان

غەربىي رايوندىكى قەدىمكى دۆلەت نامى ھەم ئەشۇ دۆلەتتە ياشىغان خەلقلەرنىڭ نامى. ئۇلار ئەسلى شىمالىي ھۇنلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىدى. شىمالىي ھۇنلار خەن سۇلالىسى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ، ماكانىدىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن غەربكە — كانگىيە (سەمەرقەنت) گە كۆچكەن. ئۇلارنىڭ قېرى- چۆرىلىرى كۇسەن (كۇچا) نىڭ شىمالىدا قېلىپ دۆلەت قۇرغان. بۇ دۆلەت ياپپان دۆلىتى دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭ ئەترابتىكى زېمىن دائىرىسى نەچچە مىڭ چاقىرىم، ئاھالىسى 20 مىڭ تۈتۈن (ئائىلە) بولغان. ئۇلار دەسلەپتە جۇجانلار بىلەن ئىناق ئۆتكەن بولسىمۇ، كېيىنچە دۈشمەنلىشىپ قالغان ۋە بىر- بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغان. مىلادى 448 - يىلى شىمالىي ۋېي خانلىقىغا ئەلچى ئەۋەتىپ جۇجانلارغا زەربە بېرىشنى ئۆتۈنگەن. شىمالىي ۋېي خانلىقىنىڭ تەيۇۋخانى خۇەيېن ۋاڭنى قوشۇن باشلاپ ياپپان قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە جۇجانلارغا زەربە بېرىشكە ئەۋەتكەن. كېيىن ياپپان دۆلىتىنىڭ مۇزىكىسى ۋېي خانلىقىغا تارقىلىپ «ياپپان مۇزىكىسى» دەپ ئاتالغان.

كۇەيخۇ

چىن خانلىقىنىڭ تەيكاڭ يىللىرى (مىلادى 285 - يىلى) كىنگىت (قاراشەھەر) خانى ئەن كۇەيخۇلاردىن خوتۇن ئالغان. تۇغۇلغان بالىسىنىڭ ئىسمى خۇي دەپ ئاتالغان. ئالدىنقى چىن دۆلىتىنىڭ خانى فۇجيەنىڭ تەييۈەن 8 - يىلى (مىلادى 383 - يىلى)، لۈي گۇاڭ غەربىي رايونغا يۈرۈش قىلغان. كۇسەن (كۇچا) خانى بەيتۇن قارشىلىق كۆرسەتكەن. لۈي گۇاڭ كۇسەن شەھىرىنى مۇھاسىرە قىلغان، بەيتۇن كۇەيخۇلاردىن ياردەم تىلىگەن. كۇەيخۇ ئىنىسى نارۇن باشچىلىقىدا 20 مىڭ چەۋەندازنى ياردەمگە ئەۋەتكەن. ئۇلار سەپەرباي (بۈگۈنكى ئاقچى ناھىيىسى) قاتارلىق بەگلىكلەرنىڭ خانلىرى باشچىلىق قىلغان قوشۇنغا قوشۇلۇپ، جەمئىي 70 تۈمەن (؟) كىشىلىك قوشۇن بىلەن كۇسەننى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇلدۇرغان. كېيىن لۈي گۇاڭ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان. 100 يىل ئۆتكەندىن كېيىن كۇەيخۇ دېگەن نام بىر بەگلىكنىڭ ياكى غەربكە كۆچكەن ھۇنلارنىڭ بىر قىسمىنىڭ نامىغا ئايلانغان. شۇ چاغدا ئۇ بەگلىكنىڭ زېمىن دائىرىسى ئىسسىق كۆل بويلىرىدا ئىدى.

كەنكۈن

خەن، ۋېي سۇلالىلىرى دەۋرلىرىدە شىمال تەرەپلەردە ياشىغان قەدىمكى كۆچمەن چارۋىچى مىللەت، قىرغىزلارنىڭ ئەجدادلىرى. ئۇلار دەسلەپتە خۇن ئېلىنىڭ شىمالىدا، يەنى بۈگۈنكى يېنسەي دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدا ياشىغان. خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا خۇنلارنىڭ مودۇ (باتۇر) تەڭرىقۇتى تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان. كېيىن دىڭلىڭ (ئۇيغۇرلارنىڭ يىراق ئەجدادى) قاتارلىقلار بىلەن بىللە خۇن ئاقسۆڭەكلىرىگە قارشى تۇرغان. مىلادىدىن بۇرۇنقى I ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، جەنۇبىي خۇن تەڭرىقۇتى قوغىشار خەن سۇلالىسىگە بەيئەت قىلغاندا، شىمالىي خۇن تەڭرىقۇتى قۇتئۇش (قۇتئۇس) غەربكە كۆچۈپ كەلكۈنلەرنى مەغلۇپ قىلغان ھەمدە ئۇلارنىڭ زېمىنىدا تەختەگاھ قۇرغان. مىلادى III ئەسىردە ئۇلارنىڭ ئۈچ تۈمەن كىشىلىك قوشۇنى بولغان، كۆچمەن چارۋىچىلىق ۋە ئوۋچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرگەن. جىن سۇلالىسى، جەنۇبىي- شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرىدە سىياڭپىلارنىڭ ياكى ئېگىز قاڭقىللىقلار (ئېگىز ھارۋىلىقلار) نىڭ ۋە ياكى تېلىلارنىڭ قوۋمى بولغان. VI ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۈركلەر باش كۆتۈرۈپ چىققاندا، ئۇلارغا بېقىنغان بولسىمۇ، پۇرسەت تاپسىلا قارشىلىق كۆرسىتىپ تۇرغان.

ۋۇخۇ

ۋۇخۇ (ئوغۇز) لار — تېلىلارنىڭ بىر قەبىلىسى. قوچو (بۈگۈنكى تۇرپان ناھىيىسى) نىڭ شىمالىدىكى تاغدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان. تۈركلەر قۇدرەت تاپقاندا، ئۇلارغا بېقىنغان. تۈركلەر ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەندىن كېيىن غەربىي تۈركلەرگە تەۋە بولغان. كېيىن غەربكە — سىر دەرياسىنىڭ ئۆۋەنكى ئېقىنلىرىغا كۆچكەن.

تۆگرا

تۆگرا — قەدىمكى خەلق تېلىلارنىڭ بىر قەبىلىسى. مىلادى VI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۇلا دەرياسىنىڭ شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان. كېيىن تۈرك خانلىقىغا بەيئەت قىلغان. سۈي سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ۋېيخې (ئۇيغۇر)، بۆكە قاتارلىق قەبىلىلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، تۈركلەرنىڭ زۇلۇمىغا قارشى چىققان. بۇ قەبىلىلەر ئۆزلىرىنى خۇيخې (ئۇيغۇر) دەپ ئاتىغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 20 - يىلى (مىلادى 646 - يىلى) سىرتار دۆلىتىلار يوقىتىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ زېمىنىدا گۇيلىن ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ،

يەنرەن تۇتۇق مەھكىمىسىگە تەۋە بولغان.

ئىزگىل

ئىزگىل — قەدىمكى خەلق تېلېلارنىڭ بىر قەبىلىسى. تولا دەرياسىنىڭ شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان. دەسلەپتە تۈركلەرگە، كېيىن سىرتاردۇشلارغا بېقىنغان. سىرتاردۇشلار يوقىتىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ زېمىنىدا لۇشەن ئايمىقى تەسىس قىلىنغان.

داك

داك — قەدىمكى خەلق تېلېلارنىڭ بىر قەبىلىسى. ئالتۇنتاغ (ئالتاي تېغى) نىڭ غەربىي جەنۇبىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان. دەسلەپتە تۈركلەرگە، كېيىن سىرتاردۇشلارغا بەيئەت قىلغان. تاڭ سۇلالىسى جېنگۇەننىڭ 20 - يىلى (مىلادى 646 - يىلى) سىرتاردۇشلار يوقىتىلغاندىن كېيىن تاڭ سۇلالىسىگە بېقىنغان.

غۇن

غۇن — قەدىمكى خەلق تېلېلارنىڭ بىر قەبىلىسى، ئۇلارنىڭ زېمىنى تېلې قەبىلىلىرى ئىچىدە ئەڭ جەنۇبقا جايلاشقان. ئۇلار دەسلەپتە تۈركلەرگە، كېيىن سىرتاردۇشلارغا بەيئەت قىلغان. مىلادى 744 - يىلدىن كېيىن ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىغا تەۋە بولغان.

ئادىز

ئادىز — قەدىمكى خەلق تېلېلارنىڭ بىر قەبىلىسى. VI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىدىل (ۋولگا) دەرياسى بويلىرىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان. دەسلەپتە تۈركلەرگە، كېيىن سىرتادۇشلارغا بېقىنغان. مىلادى 646 - يىلى سىرتاردۇشلار يوقىتىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ زېمىنىدا جىشيەن ئايمىقى تەسىس قىلىنغان.

باسمىل

باسمىل — قەدىمكى خەلق تېلېلارنىڭ بىر قەبىلىسى. ئۇلار ئەسلىدە ئۆتۈكەن تېغى ئېتەكلىرىدە، بايقال كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ بويلىرىدا تارقىلىپ ماكانلاشقان بولۇپ، ئوۋچىلىققا ماھىر ئىدى. تۈركلەر ئۇلارنى نازارەتچى ئەۋەتىپ باشقۇرغان. كېيىن غەربكە كۆچۈپ چابىش قاغانغا تەۋە بولغان،

648 - يىلى تاڭ سۇلالىسىگە، كېيىن تۈركلەرگە تەۋە بولغان. 716 - يىلى يەنە تاڭ سۇلالىسىگە تەۋە بولغان.

ئويرات موڭغۇللىرى

ئويراتلار موڭغۇللار قۇرغان يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئېلوتلار، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئويراتلار دەپ ئاتالغان. XV ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا، توگۇەن، ئېسەن بوقا دەۋرلىرىدە، ئويراتلار تازا قۇدرەت تاپقان. ئويرات موڭغۇللىرى كېيىن جۇڭغارلار، توربۇتلار، خوشۇتلار، تورغاۋۇتلاردىن ئىبارەت تۆت چوڭ قەبىلىنى شەكىللەندۈرگەن. XVI ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئۇلار قالقا موڭغۇللىرىنىڭ بېسىمىغا ئۇچرىغاچقا، تەدرىجىي غەربكە سۈرۈلۈپ، ئېرتىش دەرياسى بويلىرىغا، تىيانشاننىڭ شىمالىغا، بالقاش كۆلىنىڭ شەرق ۋە جەنۇب تەرەپلىرىدىكى كەڭ رايونلارغا كۆچۈپ كەلگەن. XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، تورغاۋۇتلار پارچىلىنىپ، بىر قىسمى غەربكە — ۋولگا دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن ئېقىنلىرىغا كۆچۈپ كەتكەن. خوشۇتلار بولسا چىڭخەي، شىزاڭ ئېگىزلىكىگە كۆچۈپ كەتكەن. جۇڭغارلار بىلەن توربۇتلار شىنجاڭدا قېپقالغان.

1771 - يىلى تورغاۋۇتلارنىڭ كۆپ قىسمى چاررۇسىيىنىڭ زۇلۇمىغا چىدىماي، شەرققە — يۇرت - ماكانىغا قايتىپ كەلگەن. چىڭ سۇلالىسى ئۇلارنى يۇلتۇز ۋادىسى، قوبۇقسار، شىخۇ، قوبدۇ قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغان. شىنجاڭدىكى هازىرقى ئويرات موڭغۇللىرى ئاساسەن ئەشۇلاردىن تەشكىل تاپقان.

(«شىنجاڭ تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1985 - يىل 2 - سانىدىن ۋە «كالىنداردىكى بىلىملەر» دىن تاللاپ، قىسقارتىپ تەرجىمە قىلىندى)

ئابلەت نۇردۇن تەرجىمىسى